

Praktikforskning i socialt arbete

Vuxensocialarbete på gruppnivå

- Syfte, möjligheter och utmaningar ur ett socialarbetar- och brukarperspektiv

Praktikforskningsrapport

S21 Praktikforskning inom
socialt arbete

Statsvetenskapliga fakulteten
vid Helsingfors universitet

Lina Lindgren

Våren 2015

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos/Institution– Department	
Statsvetenskapliga fakulteten		Institutionen för socialvetenskap	
Tekijä/Författare – Author			
Lina Lindgren			
Työn nimi / Arbetets titel – Title			
Vuxensocialarbete på gruppnivå – Syfte, möjligheter och utmaningar ur ett socialarbetar- och brukarperspektiv			
Oppiaine /Läroämne – Subject			
Socialt arbete			
Työn laji/Arbetets art – Level		Aika/Datum – Month and year	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages
Praktikforskning		Februari 2015	33
Tiivistelmä/Referat – Abstract			
<p>I och med KASTE-utvecklingsprojektet i Österbotten, det så kallade SOS-projektet, startades under 2013 pilotgrupper för målgrupperna ungdomar och invandrare vid enheten för vuxensocialarbete i Jakobstad. Socialt arbete på gruppnivå innebär i praktiken att man under planerade och ledda träffar för samman deltagare kring en gemensam faktor (t.ex. liknande bakgrund eller problemsituation) som man diskuterar och reflekterar kring. I Jakobstad har man haft inbjudna sakkunniga såväl som lokala aktörer som bland annat har kunnat berätta om olika utbildningsmöjligheter eller om den service som de erbjuder denna målgrupp. Syftet med denna praktikforskning har varit att klargöra hur det praktiska arbetet med grupper inom det sociala arbetet kan se ut och varför man har denna typ av verksamhet. Målsättningen har också varit att försöka notera eventuella utmaningar och utvecklingsmöjligheter.</p> <p>Materialet utgörs av intervjuer med både professionella socialarbetare och deltagare i grupper. Först gjordes tre intervjuer med socialarbetare som sedan kompletterades med tre intervjuer med deltagare. Detta tillvägagångssätt upplevdes givande och gav möjlighet till delad kunskapsproduktion, d.v.s. att flera perspektiv togs med i studien. Detta material har analyserats med hjälp av tematisk innehållsanalys. Den teoretiska utgångspunkten som ganska långt har inverkat på hela studiens utformning, datainsamling och under analyskedet är teorier om referensstöd (stöd av likställda).</p> <p>Forskningens resultat anknyter till stor del till tidigare forskningsresultat och konstateras kan att socialt arbete med grupper är en arbetsmetod som har många variationer och således också många möjligheter. Det är ett arbetssätt med fokus på resurser och empowerment och syftet med verksamheten har bland annat varit att aktivera, ge information om valmöjligheter samt för deltagarna att kunna träffa andra i en likställd position (referensstöd). Möjligheterna för deltagarna är att bland annat känna samhörighet, delaktighet och få stöd av andra deltagare, men också av personalen. Socialarbetarna kan på detta sätt också skapa bättre relationer till brukarna som kan användas i det fortsatta enskilda arbetet. Andra möjligheter och idéer som lyfts fram är att man framöver kunde ha grupper för att förebygga utslagning och ensamhet, till exempelvis för ensamstående mammor, de som inte klarar av arbete i rehabiliterande syfte och andra personer utan sysselsättning eller aktivering. De främsta utmaningarna som noterades var att få med deltagare i grupper och att praktiskt arrangera dem.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
Grupper, Socialt arbete med grupper, gruppnivå, vuxensocialarbete, referensstöd, stöd av likställda			

Innehållsförteckning

Abstrakt

1 Inledning.....	1
2 Syfte och frågeställning.....	2
3 Handlingsmiljö och aktörer.....	3
4 Tidigare forskning.....	6
5 Teoretisk utgångspunkt.....	9
6 Praktikforskningsprocessen.....	11
6.1 Praktikforskningens karaktär.....	11
6.2 Metod och material.....	12
6.3 Etisk reflektion.....	14
7 Analysmetod.....	15
8 Centrala forskningsresultat.....	16
8.1 Beskrivning av socialt arbete på gruppnivå, syfte och målsättning.....	16
8.2 Möjligheter och styrkor.....	19
8.3 Utmaningar och svårigheter.....	21
Diskussion.....	23
Källförteckning.....	27
Bilaga 1	
Bilaga 2	

1 Inledning

No man is an island, entire of itself.

Detta citat av John Donne från 1600-talet vill försöka beskriva och åskådliggöra människans behov av andra människor för att trivas och utvecklas. Isolering är i enlighet med denna tanke inte en grund för utveckling och förändring, vilket är ett av huvudmålen inom det sociala arbetet. Centralt inom socialt arbete är också att människan är en del av samhället och har ett behov av att tillhöra en gemenskap för att kunna förverkliga sig själv (Niemelä 2009, 227). Socialarbetets uppgift är med grund i detta att arbeta med människans sociala välmående och problem som berör dessa områden i människans liv för att kunna skapa bättre livsvillkor.

I ett alltmer individualiserat samhälle blir socialarbetarens dylika uppgift mera betydelsefull. Eftersom en varaktig och fortlöpande individualisering enligt Saaristo och Jokinen (2004, 253) kan antas leda till ett samhälle med anonyma och obemärkta individer, i motsats till en ökad självständighet och självbestämmanderätt över det egna livet, kan det sociala kapitalet vara i riskzonen. Det sociala kapitalet är väsentligt för problemlösning, välmående och aktivt handlande, varför det är relevant för en människa att tillhöra en gemenskap som ger upphov till denna typ av sociala tillgång och resurs (Saaristo & Jokinen 2004, 254). I ljuset av John Donnes citat och dessa tankar om individualiseringens påverkan blir det sociala arbetet på gruppnivå av betydelse som ett försök att möta de behov som uppstår på grund av detta, det vill säga gemenskap.

Det sociala arbetet med individer i behov av stöd kan enligt Olsson & Martin (2012, 16-17) befinna sig mellan två poler. Vid den ena polen utgår man från att socialarbetaren är expert på klientens situation och problem (case work modell), medan man vid den andra polen fokuserar på människan som expert på sitt liv. Fokus läggs på klientens egna resurser att hantera och kunna förändra sin situation. Här blir socialarbetarens uppgift att hjälpa individen att stärka de egna resurserna för att få kontroll över sin situation (empowerment). Genom ett dylikt fokus lyfter man fram antagandet om att mänsklig utveckling främjas genom fokus på styrkor och tillgångar snarare än brister och problem (Healy 2014, 169).

Ett arbetssätt som tar tillvara både människans behov av gemenskap och av människans expertis om sitt eget liv är socialt arbete i grupp. Detta tillvägagångssätt kan inom det professionella sociala arbetet enligt Jouttimäki, Kangas och Saurama (red.) (2011, 118-119) möta människans behov av att tillhörighet, social och andlig inkludering. De lyfter också fram gruppens möjligheter att öka människans sociala och kulturella resurser. På detta sätt blir gruppformat socialt arbete en förebyggande och stärkande metod för förändringsarbete inom socialt arbete. I detta avseende kan arbetssättet också anses vara effektivare än individorienterat socialt arbete till exempelvis med tanke på tidsanvändning, intensitet och skapande av nätverk (Jouttimäki et al. 2011, 94).

Denna rapport baseras på min praktikforskning som har gjorts vid socialcentralen i Jakobstad, Österbotten. Den har gjorts som en del av mina magistersstudier vid Helsingfors universitet med syfte att utvärdera och lyfta fram erfarenheter av socialt arbete i grupp för att enligt praktikforskningens grundtanke kunna undersöka bland annat eventuella utvecklingsmöjligheter. Detta gör jag genom intervjuer med både socialarbetare och brukare som har erfarenheter av socialt arbete i grupp för att studien ska inbegripa flera olika perspektiv och röster.

I föreliggande rapport kommer jag inledningsvis att presentera undersökningens forskningsfrågor. I det tredje kapitlet beskriver jag forskningens handlingsmiljö och aktörer, medan jag i det fjärde kapitlet går närmare in på en del tidigare forskning inom området. I kapitel fem diskuteras studiens teoretiska referensram och utgångspunkt. Praktikforskningens process, dess karaktär, metod och material samt etiska frågeställningar berörs i det sjätte kapitlet. I kapitel sju beskrivs kort studiens analysmetod. I det åttonde kapitlet presenteras studiens resultat med hjälp av bland annat citat och tabeller. I det sammanfattande kapitlet diskuteras slutligen resultaten och studien överlag.

2 Syfte och frågeställning

Syftet med denna praktikforskning är att lyfta fram erfarenheter av det sociala arbetet med vuxna på gruppnivå ur ett socialarbetar- och brukarperspektiv. Ambitionen är att få ta del av några brukares och socialarbetares erfarenheter och upplevelser av verksamheten för att kunna beskriva och klargöra verksamhetens syfte och funktion samt eventuella möjligheter och

utmaningar.

Forskningsfrågorna är:

- Vilken *utformning, funktion och syfte* har vuxensocialarbete i grupp?
- Vilka är *möjligheterna och utmaningarna* med gruppverksamhet inom vuxensocialt arbete?

3 Handlingsmiljö och aktörer

Inom praktikforskningen är det speciellt viktigt att förstå handlingsmiljön och aktörerna eftersom det är den kontexten man vill beskriva och utveckla. Jag kommer därför att beskriva handlingsmiljön där denna studie har utförts samt kort redogöra för vilka aktörer som varit delaktiga och berört denna forskning. En kort redogörelse för grupp-socialt arbete ges i slutet av detta kapitel.

Denna praktikforskning har alltså utförts inom vuxensocialt arbete på socialcentralen i Jakobstad. Jakobstad är en tvåspråkig stad i mellersta Österbotten med strax under 20 000 invånare. Socialvården i Jakobstad hör under social- och hälsovårdsverket i Jakobstad där Jakobstad enligt värdkommunmodellen för kommunsamarbete fungerar som samordnare av socialservice med de övriga kommunerna i nejden; Larsmo, Nykarleby och Pedersöre (K4-området).

Jag valde att utföra min praktikforskning här eftersom jag under år 2014 arbetade som socialhandledare i Larsmo. I och med samarbetet inom social- och hälsovårdsverket var jag placerad på socialcentralen i Jakobstad. Under den tid som jag arbetade där fick jag ta del av kollegornas arbete med vuxensocialt arbete på gruppnivå och har på så sätt intresserat mig för området. Jag deltog under sommaren och hösten 2014 i planeringsmöten för en välmåendegrupp för ungdomar i eftervård eller med liknande livssituation som startar under våren 2015.

Verksamheten på socialcentralen ska trygga invånarnas grundläggande välfärd och utgående från den enskildes behov pröva rätten till stöd och hjälp i olika livsskederna. Man erbjuder liksom andra kommunala socialbyråer service för personer med funktionsnedsättning och med

invandrarbakgrund samt familjearbete, barnskydd och vuxensocialarbete. På enheten för vuxensocialarbete i Jakobstad finns nio arbetstagare (1 avdelningschef, 4 socialarbetare, 1 socialhandledare och 3 förmånshandläggare) som har ett nära samarbete med de övriga socialarbetarna inom verket. Till stor del handlar arbetet för dessa arbetstagare om att räkna utkomststöd. Socialarbetarnas uppgift är utöver detta att också arbeta med aktivt förändringsarbete och mera individorienterat med klienterna genom att göra sociala kartläggningar och klientplaner. Tanken är att dessa uppgifter ska bli alltmer primära i det framtida arbetet och att utvecklingen ska ske med tanke på överföringen av utkomststödet till Folkpensionsanstalten. Man vill i och med detta utveckla det egentliga sociala arbetet med vuxna på flera olika nivåer; individ-, grupp- och samhällelig nivå. Utvecklingsarbetet är således pågående och utgår om bara möjligt från det praktiska arbetet med klienter.

För att utveckla verksamheten inom det vuxensociala arbetet i Jakobstad arbetar man bland annat ur ett "lean production" perspektiv där målet är att försöka skapa en mera (ekonomiskt) effektiv verksamhet där alla resurser, till exempelvis arbetstagares fulla potential och arbetstid utnyttjas. Ambitionen är att man på detta sätt bättre använder de resurser man har för att skapa ett mera klientvänligt och effektivt arbete. I praktiken innebär detta till exempelvis att man bland annat försöker öka antalet klientplaner som görs eftersom detta är en rättighet som klienterna har, men som socialarbetarna sällan har tid att fullgöra. Här vill man också lyfta fram socialarbetarnas yrkeskunnighet och expertis i arbetet med arbetslösa eller annan social problematik.

Inom kommunen har man också deltagit i KASTE-utvecklingsprojektet för vuxensocialarbete i mellersta Finland, det så kallade SOS-projektet (2011-2015). Projektet har ett befolkningsunderlag på ca 170 000 invånare och sträcker sig från Larsmo i norr till Kristinestad i söder. De olika regionerna i Österbotten har fått fokusera på olika målgrupper, där man i Jakobstadsregionen har inriktat sig på ungdomar och invandrare. Detta projekt är indelat i SOS 1 "Från marginaliserad till socialt integrerad genom socialt arbete 2011 -2013" och SOS 2 "Socialt delaktig genom socialarbete 2013 -2015". Målsättningen har varit att utveckla arbetsmetoder för det rehabiliterande såväl som det aktiverande sociala arbetet. Man arbetar också medvetet för att skapa process- och strukturbeskrivningar kring service och samarbete. Här ingår också utvecklingen av socialt arbete med grupper där målet bland annat är att man ska kunna aktivera brukarna mera än vid traditionellt "case work" baserat socialt arbete.

Verksamheten med socialt arbete på gruppnivå började som ett pilotprojekt inom SOS-projektet under år 2013. I Jakobstad har man hittills haft fyra grupper inom det vuxensociala arbetet. Två av grupperna har bestått av personer med invandrarbakgrund medan de två övriga grupperna har koncentrerat sig på unga personer i en marginaliseringshotad position. Jag kommer i detta arbete allmänt undersöka hur man kan arbeta på gruppnivå inom vuxensocialarbete och på så sätt inte noggrannare inrikta mig på dessa specifika målgrupper och deras specialbehov. Några deltagare i den ena gruppen för ungdomar kommer att delta som respondenter i materialinsamlingen, men fokus där är mera allmänna erfarenheter av denna gruppverksamhet. Reflektioner kring hur den eventuella särpositionen som dessa ungdomar har kan inverka på forskningsresultaten görs senare i analysen. Här nedan ges exempel på tidtabell och program för två av de grupper man har haft med ungdomar.

Gruppträffar för ungdomar sommaren 2013 (träffar vid After Eight ca 1 gång/månad)

Träff 1, kl. 9-10.30	Lär känna varandra, brunch, TE-byrån presenterar tjänster för ungdomar och arbetsmöjligheter i vårt område + uppgifter kring detta
Träff 2, kl 9-10.30	Brunch, Intro (Jakobstads servicecenter för arbetskraft), framtidsdrömmar
Träff 3, kl 9-10.30	Brunch, information om uppsökande ungdomsarbete och deras tjänster
Träff 4, kl 9-10.30	Brunch, information om yrkesutbildningar i Jakobstad, feedback och utvärdering

Tabell 1, exempelprogram för gruppverksamhet

Välståndegrupp för ungdomar våren 2014 (träffar vid After Eight ca varannan vecka)

Träff 1, kl. 9-11	Frukost, avslappningsövning, planering
Träff 2, kl. 9-11	Frukost, avslappningsövning, konstterapi
Träff 3, kl. 9-11	Frukost, avslappningsövning, Psykosociala förbundets- och yrkesutbildningens möjligheter
Träff 4, kl. 9-11	Frukost, avslappningsövning, framtidsdrömmar
Träff 5, kl. 9-11	Frukost, avslappningsövning, Jag & andra-övningar
Träff 6, kl. 9-11	Frukost, mindfulness, avslutning och utvärdering

Tabell 2, exempelprogram för gruppverksamhet

Programmet har varit uppbyggt för att ge möjligheter till reflektion och tankar kring det egna livet samt att dela erfarenheter med de övriga deltagarna. Man har bjudit in aktörer i närsamhället för att ge information åt brukarna och på så sätt skapa en bild av vilken service som erbjuds och vilka professionella brukarna kan vända sig till vid behov när de har frågor om välmående, utbildning, arbete och så vidare.

Gruppträffarna har varit lokaliserade vid After Eight i Jakobstad. Här har man bland annat en ungdomsverkstad och erbjuder uppsökande ungdomsarbete åt ungdomar i Jakobstadsregionen. I denna studie har en dialog förts med bland annat de uppsökande ungdomsarbetarna för att kontakta eventuella gruppdeltagare och respondenter. De uppsökande ungdomsarbetarna har också deltagit i planeringen av grupper och är således viktiga aktörer när man jobbar med ungdomar i denna region. Andra aktörer som har deltagit i planeringen är bland annat skolkuratorer från yrkeshögskolorna i nejden. Personalen inom arbetskraftsservicen har också fungerat som aktörer och bland annat deltagit under träffarna för att ge information om valmöjligheter kring arbete.

4 Tidigare forskning

Socialt arbete i gruppformat är ett ganska aktuellt ämne i diskussionen inom socialt arbete och har på senare år berörts i en del projektrapporter. Forskningen är trots detta rätt måttlig och berör främst grupper inom barnskyddet (Jouttimäki, Kangas & Saurama red. 2011, 94). Temats aktualitet grundar sig ändå bland annat i att det sociala arbetet är inne i en tid av förändring, där exempelvis lagar förnyas såsom också grunden till hur man arbetar, det vill säga med vilka metoder och arbetssätt. Tidigare har det sociala arbetet med vuxna varit väldigt ”case work” inspirerat, vilket har inneburit att utgångspunkten för den hjälpande relationen har varit en socialarbetare som är expert på klienten och dennes situation. Numera går man dock mot ett mera brukarcentrerat perspektiv där bland annat de egna resurserna betonas samtidigt som brukares möjligheter att hjälpa varandra också lyfts fram. Här kan man bland annat nämna utbildningen av erfarenhetskunniga och socialt arbete i grupp som har aktualiserats via flera olika utvecklingsprojekt, till exempel inom SOS-projektet och Viva-projektet som kommer att diskuteras i detta kapitel. Den generella bakomliggande tanken till socialt arbete med grupper är att individen själv är expert på sitt liv, och kan genom ett empowerment-orienterat arbetssätt få hjälp med den egna inställningen och resurserna för

att nå utveckling (Jauhiainen & Eskola 1994, 7). Detta poängteras bland annat i en del tidigare forskning på området som jag nedan redogör för.

Marjaana Peltola, projektarbetare inom SOS-projektet har skrivit två rapporter, ”Ryhmämuotoinen sosiaalityö nuorten ryhmässä” (2013) och ”Ryhmämuotoinen sosiaalityö maahanmuuttajaryhmässä” (2013) som berör de pilotgrupper man har haft inom enheten för vuxensocialarbete i Jakobstad. I rapporterna beskrivs bland annat processen, målsättningen, programmet samt upplevda möjligheter och utmaningar. Processen beskriver hon utgående från ett fokus på individens egna resurser och möjligheter att vara aktiv i det egna livet. Detta innebär en process där brukaren får vara delaktig i planeringen av programmet, men också ges möjlighet att reflektera kring den egna situationen tillsammans med en professionell. I praktiken innebär detta att brukare och socialarbetare först träffas enskilt för att gå igenom reflektioner om deltagandet, men också kartlägger brukarens situation och plan för framtiden. Efter detta påbörjas det aktiva momentet där man tillsammans med de övriga deltagarna tar del av information och utför uppgifter i grupp. Processen slutförs genom en utvärdering tillsammans med deltagarna. Målsättningen är enligt Peltola (2013) att motivera och aktivera deltagarna. Genom inspirerande människomöten uppmanas deltagarna till ansvars- och initiativtagande. Man lyfter bland annat fram möjligheter inom utbildning eller arbete. Här framkommer också gruppens försök till att skapa nya insikter om deltagarnas resurser och potential genom ett framtidsfokuserat tillvägagångssätt. Kamratstöd (vertaistuki) blir här ett stärkande perspektiv som erbjuder skapande av sociala nätverk. På detta sätt kan de övriga deltagarna också fungera som en ”spegel” och ett verktyg för reflektion kring den personliga utvecklingen. Som möjligheter kan bland annat nämnas empowerment, skapande av kontakter till myndigheter eller andra aktörer samt referensstöd. Socialt arbete med grupper är en alternativ serviceform som erbjuder ett fokus på resurser och framtiden, men också ger rum för brukare att stödja varandra, speciellt på områden där de professionella inte räcker till. Peltola (2013) konstaterar också att utmaningar när man arbetar med dylika grupper är hur man får brukarna engagerade samt hur man ger alla deltagare rum att delta.

I Helena Palojärvis (2009) licentiatavhandling ”Vertaistuki voimaantumisen välineenä sosiaalityössä: Miten NOVAT-ryhmä auttaa ja tukee, kun naisella on paha olo?” diskuteras Kvinnogårdens rf:s självhjälpsgrupper för kvinnor med beroendeproblem. Palojärvi (2009) konstaterar att känslan av erkännande och samhörighet som fås från referensstödsgrupper av detta slag kan öka känslan av självförståelse samt upplevelsen av att man har resurser för att

kontrollera det egna livet. Att själv kunna skapa en definition av problemen och lösa dem är stärkande för deltagarna, vilket i sig i någon mån kan anses inverka på deras situation.

Delaktighet, respekterad individualitet och empowerment är också fenomen som känns igen i denna typ av verksamhet. Palojärvi (2009) lyfter slutligen fram att referensstödsgrupper på detta sätt möter behovet av ett kundorienterat professionellt socialt arbete där en socialarbetare kan fungera som medlare, handledare, initiativtagare samt bara vara tillgänglig för gruppen.

Ekström (2012) har gjort en svensk undersökning där hon studerat och utvärderat hur aktivt kamratstöd kan bidra till en enskild persons återhämtning efter psykisk ohälsa och på detta sätt påverka deras välmående. Materialet har bestått av bland annat intervjuer med patienter, kamratstödjare med egna erfarenheter av psykisk ohälsa, aktörsrepresentanter samt av projektplaner. Kamratstödsprojektet som Ekström har undersökt har en annan utformning än typiskt informellt referensstöd. I detta projekt är tanken att handledare eller medlemmar från ett Fountainhouse (klubbhus) med egna erfarenheter av psykisk ohälsa kontinuerligt kommer till Katarinahuset (enhet för vård av unga med psykisk ohälsa) för att ge kamratstöd åt patienterna. Medlemmarna fungerar i detta fall som erfarenhetskunniga som hjälper andra i en liknande ställning. Här har syftet varit att medlemmarna/kamratstödjarna själva får en meningsfull uppgift genom att stödja andra i en liknande situation, såväl som att ge patienterna möjlighet till stöd och hjälp samt bryta isolering och diskutera möjligheter och alternativ för framtiden. Trots att undersökningen avser en annan utformning av kamratstöd än typiska självhjälpsgrupper är den ändå relevant i detta avseende och lyfter bland annat fram betydelsen av att träffa personer som har förståelse för vad man går igenom och av att försöka bryta isolering och ensamhet på detta vis. Den lyfter fram kamratstödetts effekt på välmående utgående från bland annat dessa aspekter. Intressant är också att detta projekt lyfter fram olika brukares nytta av och möjligheter att hjälpa varandra – där gemensam ålder eller livssituation inte nödvändigtvis behöver vara avgörande för den hjälpande relationen.

I VIVA-praktikforskningsprojektet ”En vision om ett starkt vuxensocialarbete” har Jouttimäki, Kangas och Saurama (red.) (2011) undersökt socialt arbete med vuxna på olika nivåer och bland annat lyft fram grupp-socialt arbete som en möjlighet i utvecklingen mot ett mera klientcentrerat arbete där man möter de behov som brukarna verkligen har. Detta arbetssätt fungerar således som ett alternativ till enskilda träffar med socialarbetare. Ambitionen har varit att utveckla arbetssätt för resursförstärkande förändringsarbete. I ett

experiment med socialt arbete på gruppnivå har man haft "Mitt livs bilder"-grupper där man med fotografiers hjälp fokuserat på reflektioner kring det personliga livet och granskning av den egna situationen, och på så sätt uppmuntrat klienterna till aktivitet. Teman har bland annat varit "viktiga saker i mitt liv", "drömmar/mål och utmaningar i livet", "livet i gråzonen" samt "en ny berättelse". Dessa grupper visade sig kunna stödja brukarnas egna resurser samt erbjuda referensstöd och gemenskap, vilket enligt deltagarna själva var betydelsefullt. För socialarbetare ger detta arbetssätt en möjlighet att skapa en mera komplett bild av brukaren samt fokusera på framåtsträvande arbete genom att koncentrera sig på välmående, möjligheter och resurser.

5 Teoretisk referensram

Referensstöd är det teoretiska perspektivet som utgör en utgångspunkt för denna studie. Med begreppet referensstöd avses stöd av likställda, vilket inbegriper bland annat socialt och ömsesidigt stöd av andra individer i en liknande livs- eller problemsituation. Jag har valt att utgå från detta perspektiv eftersom jag upplever att referensstöd är ett viktigt inslag i de grupper som jag avser att undersöka i denna studie. Teorin kommer att användas som ett redskap i analysen eftersom perspektivet väntas ge en bättre förståelse för delar av de erfarenheter, möjligheter och utmaningar angående socialt arbete med grupper som identifieras och lyfts fram senare i denna forskningsrapport.

I Finland används ofta det finska begreppet "vertaistuki" för att beskriva den här typen av stöd. Begreppet som består av orden "vertainen" (liknande, motsvarande) och "tuki" (stöd) underlättar förståelsen av fenomenet och även av det svenska ordet referensstöd. Att det handlar om personer i liknande livssituationer eller med liknande problematik som ömsesidigt delar med sig av sina erfarenheter och funderingar blir således mera klart. Andra begrepp som används för att beskriva detta är bland annat kamratstöd och stöd av likställda.

Referensstöd är enligt Mikkonen (2009, 34) en undergrupp till socialt stöd. Socialt stöd kan uppstå mellan människor som är i interaktion med varandra och består av bland annat rådgivning, uppskattning, känslomässigt stöd, materiell eller praktisk hjälp (Groze 1996, 101-102). Referensstöd är en form av socialt stöd där det handlar om att ömsesidigt hjälpa varandra genom att bland annat dela kunskap och erfarenheter kring något man har

gemensamt. Här blir samhörigheten och upplevelsen av att man inte är ensam betydelsefull. Denna typ av stöd blir därmed viktig när man har problem som bäst förstås av dem med liknande erfarenheter och när den hjälp man får av familj, vänner och professionella inte upplevs vara tillräcklig (Nylund 1999, 116). Det som för samman människor i en referensstödsgrupp kan enligt Matthies, Kotakari & Nylund (red.) (1996, 198) röra bland annat arbetslöshet, missbruk, psykosociala svårigheter, somatiska sjukdomar och skuldproblematik.

Socialt stöd kan vara endera informellt (familj och vänner) eller formellt (professionella). Trots att det informella sociala stödet enligt ett flertal studier har visats vara lika effektivt som professionell hjälp (Karlsson 2006, 10-11) finns det ofta en spänning mellan dessa som enligt Karlsson (2002, 15) kan anses bero på de professionellas oförståelse eller svårighet att i vissa situationer hjälpa brukarna. Viktigt att påpeka är att det sociala stödet mellan människor i liknande situationer, det vill säga referensstöd ändå inte alltid kan ersätta formell hjälp av professionella (Nylund 1999, 130). Detta lyfter också Mikkonen (2009, 179) fram genom att poängtera att referens- eller kamratstöd bör fungera som ett komplement till professionell hjälp. Fastän referensstöd ofta förekommer mera informellt i form av till exempelvis självhjälsgrupper kan man således motivera en kombination där referensstöd baserat på egna erfarenheter också används formellt som ett komplement till experthjälp av professionella. Behovet av referensstöd kan enligt Matthies et al. (1996, 204) grundas i en önskan om mer hjälp än det som professionella i samhället kan erbjuda, vilket antyder att det finns ett behov av detta också inom formellt socialt stöd för att där skapa en bättre förståelsegrund och hjälpmöjlighet. Där professionellt stöd inte är tillräckligt kan referensstöd således vara ett redskap för dem som erbjuder formellt socialt stöd, till exempelvis för socialarbetare.

Enligt Lee (2001, 290) kan grupper med referensstödssyfte ha inslag av empowerment genom att uppmuntra till utveckling och förändring. Begreppet empowerment är ett populärt begrepp som används i flera olika sammanhang, bland annat inom det sociala arbetet för att beskriva en individs hjälp till självhjälp och kontrolltagande över sitt liv. Det handlar alltså om att stärka individens egna förmågor och resurser för att försöka undvika att individen endast identifierar sig med sina problem och på så sätt skapar en typ av fastlåsthet där det blir svårt att nå en förändring (Askheim & Starrin 2007, 28). Man lägger fokus på individens reflektion kring och medvetengörande av problem. Agerande för att skapa kontroll över sin situation blir således en produkt av empowerment. Genom att delta i en referensstödsgrupp kan man enligt

Lee (2001, 291) med hjälp av att dela erfarenheter, tankar och kunskap såväl som ömsesidigt stödande få redskap för att göra egna val och nå förändring genom agerande. Empowerment kan således fungera som ett mål för referensstödsgrupper.

Referensstöd är inte entydigt positivt utan anknyter också till utmaningar och problem. Dessa kan enligt Karlsson (2006, 110-111) vara att man inte känner samhörighet eller upplever att man har något gemensamt med de övriga deltagarna. Det kan också vara svårt för vissa att få rum att uttrycka sig och dela egna tankar. Faran blir då att man skapar en kollektiv fastlåsthet i det som berättas i gruppen. På detta sätt riskerar man att börja ”älta” sina problem och har svårt att komma vidare. Här kan avsaknaden av en ledare försvåra möjligheten till utveckling. Detta poängterar Karlsson (2006, 112) genom att lyfta fram vikten av professionella i till exempel terapigrupper. Professionella kan här fungera som en spegel och vid behov försöka vara framåtsträvande så att gruppdeltagarna kommer vidare med sina problem – att man hjälper och inte stjälper varandra.

6 Praktikforskningsprocessen

6.1 Praktikforskningens karaktär

Forskning kan liksom människans intellekt och tänkande delas in i tre områden: episteme (teoretiskt förnuft), techne (tekniskt förnuft) och fronesis (praktiskt förnuft). Den sociala vetenskapen blir enligt Flyvbjerg (2001, 61-62) som starkast och mest meningsfull när man utgår från det fronetiska perspektivet och fokuserar på att skapa *praktisk kunskap med värde*. I den typen av forskning undersöks fenomen genom en dialog med dem som studeras för att man tillsammans ska hitta möjligheter att utveckla och förändra praktiken. Det är genom denna dialog och fokus på forskning med praktiskt värde som vi skapar betydelsefulla forskningsresultat inom det sociala området. Att som forskare ta upp sådan problematik som har en praktisk angelägenhet, nära eller lokal betydelse för de undersökta, och som kan ge användbara resultat, är väsentligt för att skapa en social vetenskap med relevans. (Flyvbjerg 2001, 63, 166.)

Inom praktikforskning är den fronetiska forskningsrollen grundläggande. Detta innebär sålunda en forskning som präglas av ett fokus på dialog, gemensam kunskapsproduktion,

användbarhet och utveckling. Att skapa ny kunskap med vilken man kan utveckla det praktiska arbetet till exempelvis inom socialt arbete är en av de huvudsakliga avsikterna med denna typ av forskning. Praktikforskningen kännetecknas också av en stark problemfokuserad och tematisk anknytning till det praktiska arbetet och vill på ett kritiskt sätt försöka förstå och granska arbetet på fältet. Syftet är att försöka gynna och skapa ett praktiskt värde för brukare, praktiker (socialarbetare) och ibland även för samhället överlag. (Satka, Karvinen-Niinikoski, Nylund & Hoikkala 2005, 11-12.)

Praktikforskningen inom socialt arbete har som uppgift att få marginaliserade och utsatta individers röster hörda. Att ta tillvara och beakta alla aktörers likvärdiga kunskap och behov blir primärt för att kunna utveckla det praktiska arbetet så att det gynnar alla, speciellt brukarna. (Satka et al. 2005, 12,14.) I denna praktikforskning har både socialarbetare och brukare intervjuats för att de på ett jämbördigt sätt ska få vara delaktiga i det som berör dem. Deras erfarenheter är också viktiga i och med att olika perspektiv och synsätt på detta sätt kan lyftas fram.

Satka et al. (2005, 13, 16) menar att praktikforskningens centrala utmaning är att skapa ett naturligt sökande efter kunskap där kritisk reflektion har en spontan och självklar position. Man vill således genom praktikforskning skapa ett levande samarbete och dialog mellan det akademiska sociala arbetet och det praktiska arbetet på fältet. Att på det här sättet få det praktiska arbetet inom socialt arbete och forskningen närmare varandra är betydelsefullt, eftersom de ofta kan anses vara för långt ifrån varandra (Saurama & Julkunen 2009). Ett av praktikforskningens syften är följaktligen att utveckla praktiken och att minska avståndet mellan praktik och teoretisk kunskap.

6.2 Material och metod

Materialet i denna studie består av intervjuer med både socialarbetare och gruppdeltagare. Jag intervjuade i december 2014 tre socialarbetare som har lett grupper för ungdomar och personer med invandrarbakgrund. Dessa intervjuer gav ett inbandat material på sammanlagt ca tre timmar. Socialarbetarna var ivriga att på ett analytiskt sätt diskutera studiens tema och intervjuerna blev därför ganska långa. Utöver detta gjordes under december och januari också tre intervjuer med deltagare som varit med i en av grupperna för ungdomar. Två av dessa intervjuer gjordes muntligen och bandades in. Dessa intervjuer blev ca 25 minuter påvar. En

av respondenterna blev flera gånger tvungen att avboka, varför respondenten själv bestämde att svaren istället kunde skickas via e-mejl.

Ursprungligen hade jag endast tänkt intervjua gruppdeltagare, men eftersom det var svårt att på detta sätt få tag på ett, enligt mig tillräckligt antal respondenter kontaktade jag också socialarbetare som hade haft erfarenheter av att leda grupper. På detta sätt beaktas också en av praktikforskningens kännetecken – delad kunskapsproduktion. På grund av forskningens omfattningen avgränsades studien så att de socialarbetare som inte lett någon grupp inte kontaktades, trots att de säkert hade haft värdefulla reflektioner angående temat. Deltagarna kontaktades via uppsökande ungdomsarbetare och intervjuerna gjordes också i deras arbetsrum eftersom detta kändes som ett mera neutralt utrymme än socialcentralen.

Materialet har skapats tillsammans med respondenterna genom semistrukturerade eller tematiska intervjuer. Semistrukturerade intervjuer kännetecknas enligt Denscombe (2008, 135) av att man utgår från vissa ämnen som man vill behandla, men samtidigt ger respondenten utrymme att reflektera fritt kring de frågor som ställs. Jag har med hjälp av en intervjuguide med olika teman ganska fritt och flexibelt samtalat med respondenterna. För att förenkla intervjusituationen har jag i min intervjuguide förberett frågor som relaterar till de teman jag vill beröra för att kunna besvara mina forskningsfrågor. Intervjuerna framskred således som en dialog där vi, jag som forskare och respondenterna, på ett jämbördigt sätt diskuterade syftet med gruppsocialt arbete samt möjligheter och utmaningar.

De teman som togs upp under intervjuerna grundades i min egen förförståelse av fenomenet. Eftersom jag tidigare hade deltagit i planeringen av en kommande grupp hade jag noterat oklarheter som jag var intresserad av att lyfta fram och förhoppningsvis klargöra i denna studie. Intervjufrågorna i sig har alltså inte skapats i en direkt dialog med praktikforskningsplatsen, men har grund i det arbete de utför samt syftar till att besvara de forskningsfrågor som man där önskat få svar på.

Den intervjuguide som användes hade utarbetats för att ganska långt passa båda respondentgrupperna, socialarbetare och brukare. Frågorna som ställdes till alla respondenter blev således lika, men intervjuerna med socialarbetarna framskred som mera analytiska och med ett mera kritiskt förhållningssätt till de antaganden som lyftes fram. Intervjuerna med brukarna blev inte lika djupgående utan fokuserade på en mera ytlig förståelse av fenomenet

och av de egna erfarenheterna. Detta på grund av att det till att börja med var svårt att ens hitta brukare som ville delta i intervjuer samt för att det under intervjuerna framkom att respondenterna hade svårt att komma ihåg och således reflektera djupt kring sina erfarenheter av att delta i dessa grupper.

6.3 Etisk reflektion

För att minimera risken för skada är det vid forskning viktigt att man följer etiska principer, speciellt när man undersöker utsatta och svaga grupper (t.ex. marginaliseringshotade unga). Forskningsetiska delegationen har utarbetat anvisningar för etiska principer och anser att självbestämmanderätt, undvikande av skador och personlig integritet samt dataskydd är de viktigaste etiska avgöranden som berör forskning med människor. (Forskningsetiska delegationen 2009, 5.)

Anonymitetsprincipen blir särskilt betydelsefull i detta avseende när forskningen görs i ett sammanhang som berör ganska få personer. Hur jag som forskare tryggar den personliga integriteten i denna forskningskontext är således av särskild vikt och något jag aktivt har försökt arbeta för. Jag kommer i analysdelen av denna rapport att använda anonymiserade citat samt ändra på information som kan vara utpekande (till exempelvis dialekt och bakgrund) och riskerar att avslöja något om personen. Respondenterna har före sitt deltagande i intervjun fått all information om studien, till exempelvis syfte och hur materialet kommer att användas. De som har deltagit i intervjuer har på så sätt getts tillfälle att ställa frågor före dem har gett sitt samtycke till deltagande i intervjun. De har för att bekräfta att de förstått forskningens mål och materialets användning också undertecknat en samtyckesblankett.

Att delta i intervjuer bör vara frivilligt, det är därför viktigt att informanter inte känner påtryckning att delta – att de har självbestämmanderätt och känner sig fria att välja om de vill delta eller inte. I och med att jag inte själv tog kontakt med alla som eventuellt kunde delta i intervjun tror jag att denna aspekt beaktades och att de som deltog kände en större frihet att avgöra om de ville delta eftersom de inte behövde neka deltagande direkt till mig som forskare. Här blev jag dock medvetet tvungen att kompromissa med anonymitetsaspekten och säkerställande av konfidentialiteten eftersom kontaktpersonen blev medveten om vilka som deltog i denna studie. Eftersom kontaktpersonen var en av de få som visste vilka de möjliga

respondenterna var, och oavsett antagligen hade kunnat gissa sig till vilka deltagarna var, tror jag inte detta inverkar på deltagarnas personliga integritet i detta avseende.

7 Analysmetod

För att lättare kunna analysera de bandade intervjuerna har de transkriberats för att sedan kvalitativt analyseras och förstås med hjälp av metoden tematiska innehållsanalys. Enligt Kvale & Brinkmann (2014, 237) är denna typ av analys med fokus på mening och teman en av intervjuanalysens huvudformer. Genom att fokusera på meningen istället för på specifika ord hoppas jag finna olika idéer och reflektioner som bildar mönster i materialet. Kvale et al. (2014, 247, 256) beskriver processen så att den påbörjas med att fastställa meningsenheter eller naturliga enheter i texten som man sedan tematiserar. Man ställer sedan frågor till materialet utifrån undersökningens syfte för att påbörja meningstolkningen. Tolkningen av de teman som framkommit sker på detta sätt i ljuset av tidigare forskning och den teoretiska referensramen.

Eftersom jag hoppas kunna lyfta fram fenomenets styrkor och svagheter kommer jag under analysprocessen också att göra en SWOT-analys. Detta redskap används endast som ett komplement till den huvudsakliga analysmetoden. Denna typ av analys med ursprung inom marknadsföring och affärsverksamhet försöker lyfta fram *styrkor, svagheter, möjligheter och utmaningar* för strategisk planering och utvärdering (Helms & Nixon 2010). I detta avseende blir analysmetoden ett verktyg för att besvara forskningsfrågan gällande möjligheter och utmaningar. För att genomföra denna typ av analys kommer jag när jag läser materialet att välja ut reflektioner som relaterar till positiva och negativa aspekter av fenomenet och sedan åskådliggöra dessa med hjälp av tabeller i resultatredovisningen.

Materialet är indelat i intervjuer med professionella socialarbetare och intervjuer med brukare. Eftersom jag har försökt utgå från samma intervjuguide, och reflektionerna ganska långt överensstämmer kommer jag inte att dela upp materialet under analysen. Resultatet från de olika respondentgrupperna indelas först vid tolkningen när jag försöker jämföra eventuella likheter och skillnader i respondenternas reflektioner.

8 Centrala forskningsresultat

För att försöka beskriva socialt arbete på gruppnivå samt eventuella möjligheter och utmaningar har jag via intervjuer med socialarbetare och deltagare dels funderat på målsättningen och syftet med denna typ av verksamhet, men också diskuterat förväntningar och eventuell effekt. Vi har också reflekterat kring programmet och för vilken målgrupp denna verksamhet passar. I detta kapitel presenteras mina slutsatser av intervjuerna med socialarbetarna samt av intervjuerna med brukarna. Slutsatserna eller resultaten presenteras uppdelade utgående från mina forskningsfrågor gällande hur det praktiska vuxensociala arbetet på gruppnivå ser ut samt vilka möjligheter och utmaningar som eventuellt finns.

8.1 Beskrivning av socialt arbete på gruppnivå – syfte och målsättning

Socialarbetarna gav under intervjuernas gång beskrivningar av de grupper som de har lett. Det framkom då att det finns en stor variation i utformningen av grupper och hur man kan arbeta på gruppnivå. Gruppernas syfte, innehåll och målgrupp har därmed till viss del varierat ganska mycket. Man har bland annat haft en grupp för ungdomar med fokus på välmående samt en grupp för unga med mera fokus på utbildning och arbete. Man har också haft en grupp för ungdomar med invandrarbakgrund där man har velat förtydliga vikten av till exempelvis utbildning och arbete genom att diskutera CV, arbetsintervjuer och framtidsvisioner. Utöver dessa grupper har man också haft en grupp för kvinnor med invandrarbakgrund där man har utgått från tanken om att göra saker tillsammans, till exempelvis baka finländska bakverk, ge hushållsrådgivning samt ge information om kost och motion.

Denna variation i de olika grupperna visar enligt mig på en av arbetssättets största möjligheter, det vill säga att kunna skraddarsy servicen och nå många olika målgrupper. Detta framkom också under intervjuerna när vi diskuterade om det finns någon särskild målgrupp som denna verksamhet passar för. I princip alla respondenter, både socialarbetare och deltagare konstaterade att man genom detta tillvägagångssätt kan nå i princip vilka målgrupper som helst. Ålder eller problematik är inte avgörande, utan det betydelsefulla är att man i planeringsskedet bygger upp programmet utgående från deltagarnas behov och att man eventuellt försöker nå brukare med liknande erfarenheter eftersom detta antas vara mer

givande.

Det som alla dessa grupper hade gemensamt var deltagarnas gemensamma livssituation eller problematik. De gemensamma faktorerna kunde till exempelvis röra bakgrunden i ett annat land, den psykiska hälsan eller positionen som arbetslös. Tanken var att deltagarnas liknande erfarenheter skulle fungera sporrande och visa deltagarna att de inte är ensamma och att det finns alternativ. Tillsammans blir det lättare att se möjligheter och ha framtidstro påpekar en av respondenterna. Detta var en central poäng i socialarbetarnas reflektioner angående denna typ av verksamhet och anknyter till tankar om referensstöd.

De som också var gemensamt i socialarbetarnas funderingar kring syftet med gruppverksamhet inom det sociala området var tanken om verksamheten som aktiverande. Här lyfte man fram aktivering på flera olika nivåer, till exempel genom att grupperna ger deltagarna innehåll i dagen och engagerar dem i en verksamhet dit de förväntas komma på bestämda tidpunkter.

”Nog är det lite såndär ögonöppnare och igångsättare sku jag säga, och just det att man förbinder sig att komma till en grupp vissa klockslag, vissa veckodagar så innebär ju också att man är delaktig i nånting... Om man har varit fast ett år hemma och bara sett på tv eller spelat dator så är det ett stort steg att börja kanske vara med i en grupp.” (Intervju 2)

Här lyfte man också fram vikten av att man som professionell bara kan visa på valmöjligheterna, medan brukarna själv måste vara aktiva som experter på sina liv, tankar och drömmar, och utgående från det göra egna val. Här fungerar gruppen som en tankeväckare och är framåtsträvande med ett positivt förhållningssätt. Socialarbetarna konstaterade att gruppen kan så ”ett frö” och på så sätt eventuellt inverka på en brukares situation framöver.

”Att få en aktivering, redan tankeverksamheten... Få dem aktiverade från morgonen, att de kommer. Sen att få en diskussion med dem om vad de egentligen vill. För att erbjuda åt dem dessa valmöjligheter... Och att nu är det du (deltagaren) som är experten, det är du som ska, det är du som har ansvaret över ditt liv. Ingen av oss (professionella) kan säga vad du ska, det måste du själv bestämma.” (Intervju 1)

Aktivering på en högre nivå, där målet med att delta var att komma vidare till utbildning eller

arbete fann en del kritik i intervjuerna där man istället ville lyfta fram vikten av verksamheten som lågtröskelverksamhet där programmet skräddarsys enligt gruppens behov.

”...Utan det ska nog vara mera på den nivån att kom som du är. Huvudsaken är att du kommer med. Vi kan inte ha alltför stora mål. För då blir det nog pannkaka av allt. Bättre att ha en lågtröskel så att de själva får...” (Intervju 4)

Deltagarna som har blivit intervjuade ville alla lyfta fram vikten av att kravlöst få komma till ett ställe och träffa andra i en liknande situation där man ges plats att dela och reflektera kring det som känns viktigt i stunden. Följande citat av deltagare kan jämföras med socialarbetarnas fokusering på att planera ett givande program som tilltalar deltagarna.

”Jag sko nog säga att jag fick ut något av att delta och kanske ännu mera på något sätt av såna saker som jag inte hade tänkt. Såhär att nog var det jätte givande och bra när det kom utifrån människor och berätta, men mest ändå tror jag att jag fick ut av det att vi i grupp gjorde saker.” (Intervju 5)

”Och att man kan dela saker och prata om sådant som är mer eller mindre förbjudet att prata om. Och att istället för att sopa saker under matten och liksom sätta på ett fakesmile, så liksom faktiskt berätta att såhär, jaa... Men sen också att just få olika redskap och såhär att det inte bara finns ett sätt, vad som kan hjälpa...” (Intervju 5)

Medan socialarbetarna också poängterade vikten av att de planerat ett program som engagerade deltagarna och till exempelvis gav information om utbildnings- och arbetsmöjligheter ville deltagarna lyfta fram att det som de nu i efterhand kommer ihåg var diskussionsövningarna och uppgifterna där man fick dela saker med de andra.

Konstateras kan att det finns en skillnad i vad man som deltagarna och socialarbetarna värdesätter i de erfarenheter man har haft av socialt arbete med grupper. Medan socialarbetarna fokuserar på gruppens aktiverande funktion och att skapa ett program som lyfter fram valmöjligheter för framtiden, konstaterar alla tre deltagare som har intervjuats att det viktiga var att få informellt stöd – referensstöd, det vill säga stöd av de andra deltagarna i gruppen. Detta nämnde också socialarbetarna och referensstöd lyftes på så sätt fram som en angelägen del i denna verksamhet vid sidan av andra funktioner (aktivering).

Syftet och målsättningen med denna verksamhet kan följaktligen anses vara att ge ett alternativ till socialt arbete på individnivå där socialarbetaren eller den professionella enskilt träffar brukaren. Man vill kunna ta vara på deltagarnas egna resurser, erfarenheter (som de kan dela med andra) och expertis på det egna livet. Arbetssättet fokuserar på möjligheter och har framtidstro, vilket i sig också leder till en strävan efter resursförstärkande och empowerment.

8.2 Möjligheter och styrkor

Studiens andra forskningsfråga handlade bland annat om vilka möjligheter och styrkor som socialarbetare och brukare kan identifiera med socialt arbete på gruppnivå. För att klargöra styrkorna och möjligheterna enligt socialarbetare och brukare/ deltagare åskådliggörs de nedan i en tabell. Med styrkor avses sådant som nu har erfarits i grupper, medan möjligheter inriktar sig på framtiden, på vad man kan komma att göra och bör fokusera på framöver. Här vill jag dels försöka lyfta fram styrkor och möjligheter i relation till resultaten i föregående kapitel, det vill säga gällande utformning, funktion och syfte samt lägga fokus på deltagarnas erfarenheter.

Genom en inriktning på deltagarnas erfarenheter framom socialarbetarnas vill jag lyfta fram deras röst som primär. De är som föremål för gruppverksamhet betydelsefulla och väsentliga respondenter i denna studie. Jag tänker mig också att resultaten av denna praktikforskning är mera användbar på detta sätt.

Eftersom alla respondenter ganska långt funderade kring samma styrkor och möjligheter har jag valt att inte åtskilja de olika respondenternas åsikter, vari det inte framkommer vem som har lyft fram vad. Detta gör också att respondenterna lättare förblir anonyma. Åsikter från deltagare och socialarbetare särskiljs dock eftersom jag anser att det är viktigt att nyansera eventuella skillnader på detta sätt.

	Styrkor är att:	Möjligheter är:
Deltagare	<ul style="list-style-type: none"> – Få träffa folk i samma situation och dela hur man har det – <i>referensstöd</i>: ”Inte känna mig så ensam med mina problem”, ”Möjlighet att höra om hur de andra hanterat liknande svårigheter” – Få social träning: ”Lära mig slappna av bland folk”. – Man kan uppmuntra varandra och är mindre ensam med sina problem, ömsesidigt stöd - Ingen dömer, andra mår också såhär. – Deltagarna har bättre förståelse än personalen som inte har samma erfarenheter. – Få redskap för att hantera livet, ångest o.s.v. – Självkänedom: ”Kanske lära mig något nytt om mig själv”. 	<ul style="list-style-type: none"> – Fortsatt kontakt efteråt t.ex. via Facebook med övriga deltagare. – Delaktighet för brukare att inverka på servicen/ programmet - viktigt för att motivera ett deltagande: ”Jag tycker det är viktigt att man själv kan påverka programmet”. – För personalen att presentera redskap och valmöjligheter. – Att ha grupper för unga, vuxna, äldre eller andra mer någon gemensam faktor.
Social arbetare	<ul style="list-style-type: none"> – Sporra, intressera och se möjligheter istället för hinder genom ett positivt förhållningssätt. Diskussion om vad man vill och vilka valmöjligheter som finns. – Hitta nya insikter om sig själv, fokus på de egna resurserna. (<i>Empowerment</i>) – <i>Vertaistuki/ referensstöd</i>, att få dela med andra i liknande situation → Förståelse → Inte så ensam. – Kontaktnät: ”De kanske ger lite nätverk, att hit, att dessa ansikten kan ni kontakta” – <i>Relationen mellan brukare och professionell</i>: ”Man lär sig känna de här klienterna bättre ... Det blir mera avspänt, att du träffar dem i grupp, de blir vana med varandra, nån berättar nånting och vill berätta exempel från eget liv” – Delaktighet: ”Att de får vara med och föra fram önskemål om vad de vill, så tror jag att de har lättare att på nått sätt vara med i gruppen ... Att de har lättare att förbinda sig att vara med” 	<ul style="list-style-type: none"> – Att skraddarsy program enligt gruppens behov, t.ex. för arbetslösa, de med psykiska ohälsa, ensamma. – Att synliggöra vuxensocialarbete (mångprofessionellt samarbete). – Att t.ex. ha grupper för ensamstående mammor (skapa nätverk) eller andra ensamma personer. – Att ha grupper för dem som inte klarar av rehabiliterande arbetsverksamhet (ett första steg mot aktivering). – Att samarbeta med andra aktörer, bl.a. Arbetskraftsbyrån. – Att ge <i>förebyggande</i> information om skuldrådgivning, beroendevård och relationer/familjeliv. – Att ta med erfarenhetskunniga i arbetet, så kallad brukarmedverkan.

Tabell 3, styrkor och möjligheter

Deltagarna fokuserade främst på den egna erfarenheten och således på de styrkor som verksamheten har nu. Man lyfte speciellt fram vikten av att få träffa andra som man kunde ha en delad förståelse med angående sin situation. Programmet och de aktörer som kom och informerade om sin verksamhet och service intresserade inte deltagarna nämnvärt. De tyckte nog alla att det var viktigt med ett planerat program och inbjudna sakkunniga, men poängterade att de nu i efterhand främst kommer i håg de övningar där gruppen tillsammans har fått fundera och dela tankar, till exempelvis angående framtidsdrömmar, hur man mår idag och vilka hjälpmedel och redskap det finns för att börja må bättre och komma vidare. Med detta i åtanke kan man alltså motivera ett större fokus på referensstöd där professionella och sakkunniga har en mindre uppgift än övriga deltagare med liknande och på så sätt värdefulla erfarenheter.

I intervjuerna med socialarbetarna kom, som tidigare nämnt och likt deltagarnas reflektioner, gruppens funktion som referensstöd och aktivering fram. Det som socialarbetarna i jämförelse med deltagarna valde att fokusera mera på var möjligheterna med socialt arbete på gruppnivå. De tänkte framåt kring hurdana grupper man kunde ha och vad man kunde erbjuda via detta arbetssätt. Fokus lades till exempel på idéer om att ordna olika grupper för ensamma personer samt för dem som inte klarar av arbete i rehabiliterande syfte. Man lyfte också fram möjligheter att involvera andra aktörer i arbetet endera som informanter/ sakkunniga (skuldrådgivare, relationsexpert osv.) eller som dragare av grupper. I intervjuerna berördes också möjligheten att skraddarsy gruppernas program och på detta sätt nå flera brukare än via enskilda möten med klienter. En av socialarbetarna hade också noterat möjligheten att skapa bättre relationer till, och förståelse för sina klienter. Kontakten efteråt blir på så sätt mera naturlig och djupare, vilket kan underlätta arbetet tillsammans också framöver.

Något som inte tydligt framkommer av denna tabell ovan är hur olika fokus diskussionerna med socialarbetare hade i jämförelse med diskussionerna tillsammans med brukare. Här vill jag speciellt lyfta fram brukarnas önskan om att möjligheten till referensstöd prioriteras alltmer i arbetet framöver. Detta trots att socialarbetarna i intervjuerna inte poängterade denna aspekt som den allra viktigaste möjligheten och styrkan med socialt arbete på gruppnivå.

8.3 Utmaningar och svårigheter

För att kunna utveckla det sociala arbetet på gruppnivå ville jag undersöka om det i de

tidigare erfarenheterna hos socialarbetare och deltagare kunde noteras och identifieras några negativa aspekter eller saker som behövde ändras på, det vill säga svagheter eller utmaningar i den nuvarande och fortsatta verksamheten. Här nedan åskådliggörs det som framkom under intervjuerna i en tabell. Svagheter utgörs ganska långt av det som framöver kommer att vara utmaningar, varför de inte åtskiljs.

	Svagheter och utmaningar:
Deltagare	<ul style="list-style-type: none"> – Risken är att stämningen blir sådan att man drar ner varandra mer än bär. – Svårt för alla att öppna sig i grupp, t.ex. om man är blyg eller nervös: ”Svårt att mitt i allt börja öppna upp sig för en grupp”. – ”Men kanske gruppen skulle träffas oftare” → Lära känna varandra, lättare att dela. – Man kan bli ledsen för andras skull. – Utrymmet kräver mycket, t.ex. att det inte är oljud.
Socialarbetare	<ul style="list-style-type: none"> – Att det blir en negativ, nerdragande stämning. – Att de som behöver denna typ av stöd verkligen nås. Att få deltagare med i en grupp och engagerade att delta. – Delaktighet (Ungdomarna visste inte riktigt vad de ville). – Att skapa program som lockar - viktigt med förberedning och planering: ”Sen nog att hitta de här programmet så du vet att det klickar” – Att kunna mäta effekten av verksamheten. – Man behöver klargöra socialarbetarens möjlighet att lösgöra sig från andra arbetsuppgifter för att t.ex. planera, utföra och utvärdera verksamheten på gruppnivå. – Frågor kring socialarbetarens arbetstid om gruppen träffas på kvällstid. – Tvåspråkighet, grupper för både svensk- och finskspråkiga. – Kostnader för material, arvode o.s.v. – finns det budgeterat?

Tabell 4, svagheter och utmaningar

Under intervjuerna med socialarbetare framkom det att de alla har ganska likadana tankar angående utmaningar och svårigheter med detta arbetssätt. De blev trots det alla tvungna att fundera på vilka utmaningar som finns, och hade inga helt spontana tankar. De kom ändå fram till att utmaningarna främst handlar om hur man kan ska få deltagarna med i en grupp och engagerade att delta. Att skapa ett koncept som lockar brukare och verkligen möter de behov som finns är en av de största utmaningarna enligt socialarbetarna i denna studie. Här handlar det om att få erfarenheter och kunna utveckla verksamheten till en naturlig del i den service som ges via formellt vuxensocialarbete. Socialarbetarna funderade också kring hur de i praktiken ska kunna utveckla denna verksamhet i och med att de har andra arbetsuppgifter och att detta är ganska tidskrävande med planering, träffar och utvärdering. De funderade således kring praktiska arrangemang och utmaningar rörande arbetstid och budget. I och med att Jakobstad är en tvåspråkig stad togs också detta upp som en utmaning eftersom man då bör kunna erbjuda grupper på både finska och svenska.

Deltagarna hade upplevt verksamheten som väldigt positiv och hade därför svårt att lyfta fram eventuella svagheter och utmaningar, men poängterade bland annat hur viktigt det är att personalen/ gruppleddare får alla deltagare med i diskussionen så att alla får rum att delge sina tankar trots att man kanske är blyg eller nervös. En utmaning för personalen är således att se till att alla blir hörda och får rum, men också att styra diskussionerna mot positiva och upplyftande tankar för att man inte ska dra ner varandra och skapa en negativ stämning i gruppen. Personalen bör också skapa möjligheter för deltagarna att lära känna varandra till exempelvis genom olika övningar, eftersom detta är en av utmaningarna med grupper som träffas sällan eller under en kort tid.

Sammanfattningsvis kan konstateras att utmaningarna är färre än möjligheterna. Genom att arbeta på detta sätt och få mera erfarenhet samt ständigt kritiskt reflektera över verksamheten så att man utgår från brukarnas behov och önskemål, kan detta arbetssätt enligt både socialarbetare och brukare vara ett möjligt alternativ för det framtida sociala arbetet.

Diskussion

I detta kapitel kommer jag att diskutera forskningsresultaten i anknytning till tidigare forskning och den teoretiska referensramen. Jag kommer också att gå tillbaka till

forskningsfrågorna för att i ljuset av dem reflektera kring resultaten. Slutligen beskriver jag resultatens användbarhet och de utvecklingsförslag som har framkommit i och med denna studie.

Mina resultat kan ganska långt jämföras med den rapport som Peltola (2013) redan har skrivit om denna verksamhet, där hon konstaterar att målsättningen med denna typ av verksamhet är att motivera och aktivera. Hon nämner också referensstöd och empowerment som två viktiga fenomen i detta avseende. De utmaningar hon nämner överensstämmer med denna studie där jag bland annat uppmärksammat svårigheten att hitta deltagare och engagera dem i gruppverksamheten. Något som inte lika tydligt framkommer i hennes rapport är deltagarnas önskan om ett ökat fokus på referensstöd och diskussion mellan deltagarna. Detta kan bero på att hon i sin rapport utgår från utvärderingsblanketter med andra deltagare som kanske inte haft samma behov av denna typ av stöd, utan har deltagit i en grupp med fokus på arbete och utbildning. Välmående och stöd relaterat till det har därför kanske inte varit ett tema som deltagarna saknat. Det här belyser vikten av att programmet utgår från deltagarnas behov och att man förstår att olika målgrupper har olika behov – av mera organiserat program med information av sakkunniga eller referensstöd med fokus på att deltagarnas möjlighet att dela och stödja varandra. Här kan det vara värdefullt att vid planeringen involvera brukare som experter.

Jag har i mina resultat konstaterat att det sociala arbetet med vuxna på gruppnivå kan ha en väldigt varierande utformning och att möjligheterna i och med det är många. Man kan arbeta med många olika målgrupper på ett resursförstärkande sätt. Det viktiga för att hålla fokus på resurser och positivitet är att ha personal som styr gruppen. Detta uppmärksammar också Palojärvi (2009). Hon menar att socialarbetarens uppgift är att fungera som medlare, handledare, initiativtagare samt bara vara tillgänglig för gruppen. Detta lyfter speciellt deltagarna i denna studie fram för att arbeta mot de utmaningar som gruppverksamheten kan ha.

För socialarbetaren ger gruppen möjlighet att lära känna klienterna bättre och få en starkare relation som grund för det förändringsarbete man inom vuxensociala arbetet försöker utföra. I Viva-projektet (Jouttimäki, Kangas och Saurama red.2011) där man också har undersökt socialt arbete med grupper, har man kunnat notera samma sak, det vill säga att arbetssättet ger en möjlighet att skapa en mer komplett bild av brukaren. De erfarenheter man får av

gruppverksamheten är alltså något man kan ha nytta av också i det fortsatta enskilda arbetet tillsammans. I och med att relationen eventuellt stärks blir möjligheten till samarbete mellan brukare och professionell lättare, vilket enligt Healy (2014, 171, 173) är viktigt för att på ett naturligt och okomplicerat sätt hitta brukarens resurser, förmågor och styrkor och aktivera dessa. Uggerhøj (2014, 202, 205) menar dessutom att ett av det sociala arbetets viktigaste syften är att bygga förtroendefulla relationer mellan brukare och socialarbetare. På detta sätt ges också en grund för brukarmedverkan och delaktighet, vilket är väsentligt för att överföra makt till brukaren så att denna lättare kan stärka och hjälpa sig själv. Uggerhøj (2014, 205-206) har i sin forskning noterat tre faktorer som starkt korrelerar med denna relationsaspekt. Dessa faktorer är engagemang (aktivt lyssnande, tid, förberedelse), hänsyn och respekt (se brukaren som en människa med vilken man också kan diskutera informellt och känslösamt om det egna livet, som en vanlig människa) och uppriktighet (vara ärlig med hur man ser på brukaren och dennes situation samt framtida interventioner och möjligheter). Dessa faktorer är enligt mig märkbara inom det sociala arbetet på gruppnivå där man till exempelvis ger tid för förberedelse och planering, engagerar brukaren och på ett mera naturligt sätt kan ha en interaktion mellan socialarbete och brukare mera lik den jämlika människor emellan.

Referensstöd har varit en central utgångspunkt i denna studie och ett fokus i mina intervjuer. Det är en möjlighet som alla respondenter har uppmärksammat och tydligt velat poängtera. I vanliga fall förekommer referensstöd i mera informella sammanhang, men kan i enlighet med denna studies resultat och Jouttimäki et al. 2011 vara en resurs också i formellt socialt arbete. Grundläggande inom teorier om referensstöd är den gemensamma erfarenheten. Att man har en gemensam livssituation eller problematik kan öka förståelse och således öka möjligheten till ömsesidigt stöd. Enligt Matthies et al. (1996, 204) och Karlsson (2002, 15) grundas behovet av referensstöd bland annat i en oförståelse hos professionella och andra i samhället som inte har liknande erfarenheter. Mikkonen (2009, 179) betonar att referensstöd därför bör fungera som ett komplement till formellt stöd – men kan i detta avseende också användas som en resurs inom det formella sociala arbetet.

Syftet med praktikforskning är att utveckla det praktiska arbetet på det lokala planet, i detta avseende grupp-socialt arbete med vuxna. I enlighet med mina resultat anser jag att det sociala arbetet på gruppnivå inte har stora behov av förändring, utan i denna mera utvärderande studie har jag kunnat påvisa att det finns väldigt lite kritik gentemot detta arbetssätt. Det man dock bör arbeta vidare på är att socialarbetarna ska få mer erfarenhet och därmed kunskap, och att

man i framtiden utgår ännu mer från deltagarnas önskemål och idéer angående verksamheten. I denna studie framkom till exempelvis önskemål om mera fokus på övningar och diskussioner med de övriga deltagarna framom program med inbjudna sakkunniga. Detta behöver enligt mig ändå inte betyda att information om olika valmöjligheter och aktörer i närsamhället inte ska ges. Jag tänker snarare att dylikt innehåll gör grupperna resursförstärkande och framåtfokuserade. Istället kan man välja att ytterligare komplettera modellen med inbjudna aktörer och information, med mera referensstödsinslag och till exempelvis bjuda in erfarenhetskunniga som fått perspektiv på problematiken eller den livssituation som man valt att i gruppen fokusera på, för att öka brukarmedverkan.

Källförteckning

Askheim, Ole Petter & Starrin, Bengt (red.) (2007) Empowerment i teori och praktik. Gleerups.

Denscombe, Martyn (2008). Forskningshandboken – för småskaliga projekt inom samhällsvetenskaperna. Studentlitteratur.

Ekström, Veronica (2012) Redo att återgå till livet. Aktivt kamratstöd till unga vuxna i psykiatrisk slutenvård. Ersta Sköndal Högskola.

Flyvbjerg, Bent (2001) Making social science matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again. Cambridge University press.

Groze, Victor (1996) Successful Adoptive Families: A Longitudinal Study of Special Needs Adoption. London, Praeger.

Healy, Karen (2014) Social work theories in context. Creating frameworks for practice. New York. Palgrave.

Helms, Marilyn & Nixon, Judy (2010) Exploring SWOT analysis – where are we now? A review of academic research from the last decade. Journal of Strategy and Management. Vol. 3 No. 3, 2010, 215-251.

Jauhiainen, Riitta & Eskola, Marjatta (1994) Ryhmäilmiö. Werner Söderström osakeyhtiö.

Jouttimäki, Päivi, Kangas, Saija & Saurama, Erja (red.) (2011) Uudistuva ja voimaannuttava aikuissosiaalityö. Visio vahvasta aikuissosiaalityöstä-hankkeen loppuraportti. Socca työpapereita 2011:1.

Karlsson, Magnus (2006) Självhjälpsgrupper – teori och praktik. Studentlitteratur.

Karlsson, Magnus (2002) *Själv men inte ensam – om självhjälpgrupper i Sverige*.
Stockholms universitet. Akademitryck.

Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*.
Studentlitteratur.

Lee, Judith (2001) *The empowerment approach to social work practice*. Columbia University
press.

Matthies, Aila-Leena, Kotakari, Ulla & Nylund, Marianne (red.) (1996) *Välittävät verkostot*.
Vastapainot.

Mikkonen, Irja (2009) *Sairastuneen vertaistuki*. Kuopion yliopisto.

Niemelä, Pauli (2009) *Ihmisen toiminnallisuus ja hyvinvointi sosiaalityön teoreettisen
ymmärryksen perustana*. I verket: Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola, Tarja Pösö (red.)
Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 209–236.

Nylund, Marianne (1999) *Oma-apuryhmät välittäjänä arjessa*. I verket: Hokkanen, Liisa,
Kinnunen, Petri & Siisiäinen, Martti (red.) *Haastava kolmas sektori: Pohdintoja tutkimuksen
ja toiminnan moninaisuudesta*. Gummerus, 116-134.

Olsson, Eric & Martin, Ingrid (2012) *Socialt arbete med grupper*. Studentlitteratur.

Palojärvi, Helena (2009) *Vertaistuki voimaantumisen välineenä sosiaalityössä: Miten
NOVAT-ryhmä auttaa ja tukee, kun naisella on paha olo?* Licenciatavhandling, Helsingfors
universitet.

Peltola, Marjaana (2013) *Kohti itsenäistä aikuisuutta - Ryhmämuotoinen sosiaalityö nuorten
ryhmässä*. Sos-hanke. Kaste.

Peltola, Marjaana (2013) *Ryhmämuotoinen sosiaalityö maahanmuuttajaryhmässä*.
Menneisyyden voimavarat tulevaisuuden vahvuudeksi. Sos-hanke. Kaste.

Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo (2004) Sociologi. Werner Söderström osakeyhtiö.

Satka, Mirja, Karvinen-Niinikoski, Synnöve, Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (2005) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Palmenia-kustannus. Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia.

Saurama, Erja & Julkunen, Ilse (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. I verket: Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola, Tarja Pösö (red.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: Ps-kustannus, 293-314.

Uggerhøj, Lars (2014) The powerful meeting between social workers and service users. I verket: Matthies, Aila-Leena. & Uggerhøj, Lars red. (2014) Participation, marginalization and welfare services. Concepts, politics and practices across European countries. s. 201-218.

Elektronisk källa:

Forskningsetiska delegationen (2009). Etiska principer för humanistisk, samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning och förslag om ordnande av etikprövning. Tillgänglig: <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/etiskapriciper.pdf> [Hämtad 2.2.2015]

Bilaga 1: Intervjuguide (för professionella och brukare)

Intervjuguide (Professionella)

BAKGRUND

Vad har du för utbildning och arbetserfarenhet?

Vad arbetar du med just nu? Vilka arbetssätt och metoder är betydelsefulla i ditt arbete?

Beskriv en vanlig arbetsdag och tankar/ känslor kopplade till detta?

Beskriv kort gruppverksamhet. (T.ex. som du skulle beskriva gruppen för en deltagare första gången).

UNGDOM

Vad är dina tankar om ungdomar och deras problematik? Vilken typ av stöd behöver de enligt dig? Varför?

MÅLSÄTTNING

Varför behövs socialt arbete med grupper (funktion, syfte)?

Vad är enligt dig målsättningen med denna typ av verksamhet? Varierar den?

Hur planeras och ordnas verksamheten i relation till målsättningen?

Behövs en konkret målsättning?

Deltagarnas mål vs. socialarbetarens mål.?

REFERENSSTÖD, AKTIVERING OCH EMPOWERMENT

Vad innebär dessa begrepp enligt dig?

Har dessa fenomen använts som resurser?

Finns det inslag av dessa fenomen? Beskriv hur.

Har grupperna en aktiverande funktion? Beskriv hur.

FÖRVÄNTNINGAR OCH EVENTUELL EFFEKT

Hur tänker du kring effekten av gruppsocialt arbete – på ditt arbete och på deltagarnas livssituation? Vilka har förväntningarna varit (före, under och efter)?

INNEHÅLL/ PROGRAM

Tankar kring programmet(före, under och efter)?

Varför har man detta innehåll/program?

Hur möter innehållet deltagarnas behov och socialarbetarnas mål?

Vad var tankarna i planeringsskedet?

Omfattning vs. effekt.

Deltagarnas möjlighet till delaktighet vs. effekt.

MÅLGRUPP

För vem passar gruppsocialt arbete? Varför?

STYRKOR, MÖJLIGHETER

Vad har varit bra? (För dig och deltagarna)

Vilka blir möjligheterna i framtiden med detta tillvägagångssätt?

UTMANINGAR

Är det något som har varit problematiskt/ en utmaning?

Finns det något som behöver ändras på?

– Har du något att tillägga?

– Hur kändes det att delta i intervjun?

Intervjuguide (Brukare)

BAKGRUND

Hur var din livssituation före deltagandet i gruppsocialt arbete?
Vilken är situationen nu?
När och varför har du deltagit i en grupp ordnad av socialcentralen?
Beskriv verksamheten kort.

MÅLSÄTTNING MED DELTAGANDE, FÖRVÄNTNINGAR

Vilka förväntningar hade du på ditt deltagande?
Hur motsvarar dina tankar före deltagandet din syn nu?
Vad är målsättningen enligt dig med denna typ av verksamhet? Varför behövs denna verksamhet?
Vad kan socialarbetarna förvänta sig?

(Aktivering, referensstöd, empowerment?)

INNEHÅLL/ PROGRAM

Mötte innehållet/ programmet dina behov?
Kände du dig delaktig?
Vad var bra/ dåligt?

MÅLGRUPP

För vem passar denna typ av verksamhet? Varför?

STYRKOR, MÖJLIGHETER

Vad har varit bra?
Finns det enligt dig styrkor med denna typ av verksamhet? Jämför t.ex. med individbaserat stöd.

UTMANINGAR

Finns det enligt dig svagheter med denna typ av verksamhet?
Behöver man ändra på något?

- Har du något att tillägga?
- Hur kändes det att delta i intervjun?

Bilaga 2: Samtyckesblankett

Denna praktikforskning görs vid socialcentralen i Jakobstad som en del av mina magisterstudier i socialt arbete vid Helsingfors universitet. Syftet med forskningen är att lyfta fram erfarenheter av socialt arbete på gruppnivå med vuxna samt att undersöka om det finns eventuella utvecklingsmöjligheter (möjligheter och utmaningar). Din kunskap och erfarenhet är en värdefull del i denna forskning

Materialet som jag samlar in genom intervjuer används endast i forskningsändamål och kommer efter analyskedet att förstöras. Du förblir således anonym,

Hälsningar

Lina Lindgren

Härmed samtycker jag som informant att det jag delger under intervjun får användas för forskningsändamål. Jag har informerats om forskningen och jag känner till att jag kan avbryta mitt deltagande när jag vill.

Plats och datum

Underskrift och namnförtydligande